

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ
В ПІДПИСАХ ПІД ФОТОГРАФІЯМИ
(на прикладі газет Рейхскомісаріату «Україна» 1941–1944 років)**

Олександр Холод
akholod@ukr.net

Київський національний університет культури і мистецтв

Received March, 15, 2016; Revised March, 24, 2016; Accepted May, 16, 2016

Анотація. Проблема дослідження полягає у відсутності знань про конкретний перелік і якість психолінгвістичних інструментів інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) у підписах під фотографіями (на прикладі фашистських газет Рейхскомісаріату «Україна»). У статті автор ставить *мету* ідентифікувати, описати й класифікувати психолінгвістичні інструменти ІПВ в підписах під фотографіями, які були розміщені в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) й фінансувалися фашистським режимом. Дослідник звертається до таких *методів*: спостереження, класифікація, узагальнення, контент-аналіз, інтент-аналіз, кількісно-якісний метод. Упродовж дослідження автор піддає аналізу 81 підпис під 85 фотографіями, опублікованими в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна» й фінансувалися фашистським режимом. За результатами дослідження були описані й класифіковані на 8 груп (та 23 підгрупи) психолінгвістичні інструменти інформаційно-психологічного впливу в згаданих газетах РКУ. Установлено, що в газетах РКУ найчастотнішими є психолінгвістичні інструменти інформаційно-психологічного впливу, які відносяться до груп «Німеччина» (9 підгруп) і «Інші» (6 підгруп).

Ключові слова: психолінгвістичні інструменти, Рейхскомісаріат «Україна», інформаційно-психологічний вплив, фотографії в газетах, підписи під фотографіями.

Kholod, Oleksandr. Psycholinguistic Tools of Information and Psychological Influence in Captions Written under the Photographs (Based on the Material of Reichskommissariat Ukraine Newspapers Published in 1941–1944).

Abstract. Despite the importance of information and psychological influence (IPI) of psycholinguistic tools used in captions written under the photographs, no attention has been paid to this topic, especially to the Nazi newspapers of Reichskommissariat Ukraine which were published in 1941–1944. The aim of this study is to identify, describe and classify psycholinguistic tools of IPI used in captions written under the photographs in newspapers published in the period from 1 September 1941 to 10 November 1944 on the territory of the Reichskommissariat Ukraine (hereinafter RKU) and funded by the Nazi regime. The researcher refers to the following methods: observation, classification, summarization, content analysis, intent analysis, quantitative and qualitative methods. The present study analyzes the 81 captions placed under the 85 photographs in the newspapers published in the period from 1 September 1941 to 10 November 1944 on the territory of RKU and funded by the Nazi regime. The 8 groups (23 subgroups) of psycholinguistic tools of IPI were described and classified. The analysis shows that the most widely used psycholinguistic tools of IPI in RKU newspapers belong to the following two groups: the group "Germany" which is divided into 9 subgroups and to the group "Others" which is divided into 6 subgroups.

Keywords: psycholinguistic tools, Reichskommissariat Ukraine, information and psychological influence, photographs in newspapers, captions written under photographs.

1. Вступ

Проблема дослідження полягає у відсутності знань про конкретний перелік і якість психолінгвістичних інструментів інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) у підписах під фотографіями (на прикладі фашистських газет Рейхскомісаріату «Україна»).

Актуальністю нашого дослідження є те, що сьогодні в Україні ще не здійснено вивчення психолінгвістичних інструментів, що активно використовувалися в підписах під світлинами в газетах, що виходили на території Рейхскомісаріату «Україна» у період із 1 вересня 1941 року до 10 листопада 1944 року. Хоча нам відомі праці (Горевалов 2010; Горевалов 2014:192–195; Жуковський, Субтельний 1991; Івлєв, Юденков 1985; Коваль 1977; Коваль 1988; Літвінюк 2013; Мальчевський 1985; Проненко 2016; Стафійчук 1968; Титаренко 2002; Холод 2016; Шаповал 1985; Черняков 2003:135–159), у яких автори аналізували специфіку структури, жанрово-тематичне наповнення та зображальні засоби газет, що виходили на окупованій території, але психолінгвістичні інструменти в згаданих звітах про дослідження не зустрічається, що й робить наше дослідження актуальним.

Мета дослідження – ідентифікувати, описати й класифікувати психолінгвістичні інструменти ІПВ в підписах під фотографіями, які були розміщені в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) й фінансувалися фашистським режимом.

Гіпотеза дослідження: Було передбачено, що автори підписів під фотографіями, які були розміщені в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна», активно використовували різні групи психолінгвістичних інструментів інформаційно-психологічного впливу.

2. Методи дослідження

Ми звернулися до таких груп методів:

1) методи емпіричного дослідження:

– спостереження, яке допомогло нам цілеспрямовано й організовано сприйняти фотографії в газетах, що видавалися за кошти фашистського режиму в Рейхскомісаріаті «Україна» (далі – РКУ);

– опис, завдяки якому ми зафіксували отримані результати;

2) методи теоретичного дослідження:

– кількісно-якісний метод, завдяки якому ми змогли перевести якість світлин з їхнім тематичним наповненням в кількісні показники;

– гіпотетико-дедуктивний метод, який дозволив висунути гіпотезу й дедуктивним методом довести її істинність;

3) загальнонаукові методи:

– класифікація як метод допомогла нам розподілити фотографії на групи залежно від їхніх ознак і фіксувати закономірні зв'язки між групами в системі психолінгвістичних інструментів;

– узагальнення дозволило нам встановити загальні властивості й ознаки психолінгвістичних інструментів інформаційно-психологічного впливу надписів під фотографіями в газетах, що видавалися на гроші фашистського режиму Рейхскомісаріату «Україна»;

4) спеціальні галузеві методи:

– контент-аналіз ми застосували для визначення змісту згаданих фотографій та його кореляції зі змістом надписів, що їх супроводжували; одиницею контент-аналізу ми обрали «тему» змісту фотографій.

3. Процедура дослідження

Методика нашого дослідження полягала у здійсненні таких процедур:

1) пошук наукових джерел, у яких детально описано «правові» засади створення Рейхскомісаріату «Україна» (РКУ) на території колишніх республік СРСР (УРСР, БРСР, РСФСР);

2) визначення конкретного переліку тих газет, видання яких фінансувалося фашистською Німеччиною в період від 1.09.1941 року до 10.11.1944 року й створювалося журналістськими силами українців, які добровільно служили фашистському режиму на території РКУ;

3) пошук у газетному відділі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського наявних в архіві газет зазначеного періоду;

4) копіювання тих світлин і підписів під ними, що були розміщені на шпальтах аналізованих газет;

5) на базі контент-аналізу (за одиницею «тема») виокремити критерії здійснення класифікації світлин на групи;

6) ідентифікація й опис конкретних психолінгвістичних інструментів, використаних авторами підписів під світлинами в газетах, що виходили на території РКУ в згаданий період.

4. Обговорення результатів

Виконуючи першу дослідницьку процедуру, ми здійснили пошук наукових джерел, у яких детально описано «правові» засади створення Рейхскомісаріату «Україна» (РКУ) на території колишніх республік СРСР (УРСР, БРСР, і за планами – РСФСР). Нами встановлено, що за наказом А. Гітлера Рейхскомісаріат «Україна» (РКУ) було проголошено 1 вересня 1941 року (Воропаєв 1996; Двірна, Левченко 2014; Мюллер 1965; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1963; Преступные цели – преступные средства 1985; Толанд 1993: т.1–2). До РКУ фіюрер включив Волинь/Поділля (центр у м. Рівне); Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ та частина Таврії/Криму (центр у м. Мелітополь).

Друга дослідницька процедура передбачала визначення конкретного переліку тих газет, видання яких фінансувалося фашистською Німеччиною в

період від 1.09.1941 року до 10.11.1944 року й створювалося журналістськими силами українців, які добровільно служили фашистському режиму на території РКУ. Виконуючи другу процедуру, ми встановили, що у згаданий період видавалося за різними даними різна кількість газет. Наприклад, нами встановлено (Холод 2016), що у період від 1.09.1941 по 17.07.1942 (дата початку Сталінградської битви) на території згаданих шести округів видавалися на гроші окупантів 34 газети (10 газет видавалися 1941 року і 24 газети – 1942 року). 1941 року видавалися 10 таких газет: «Голос Волині» (місто видання – Житомир); «Дзвін» (місто видання – Біла Церква); «Дзвін» (місто видання – Кривий Ріг); «Дніпропетровська газета» (місто видання – Дніпропетровськ); «Звільнена Україна» (м. Богуслав Дніпропетровської області); «Нове українське слово» (м. Київ); «Останні вісті» (м. Київ); «Українська думка» (м. Миколаїв); «Українське життя» (м. Бориспіль Київської області); «Українське слово» (м. Житомир).

1942 року видавалися 24 таких газети: «Васильківські вісті» (м. Васильків Київської області); «Відродження» (м. Тараща Київської області); «Вісті» (м. Рівне); «Волинь. Український часопис» (м. Рівне); «Голос Волині» (м. Житомир); «Голос Сарненщини» (м. Сарни Рівненської області); «Дніпропетровська газета» (м. Дніпропетровськ); «Звягельське слово» (м. Звягель, нині – м. Новоград-Волинський Житомирської області); «Іванківські вісті» (м. Іванків Київської області); «Ковельські вісті» (м. Ковель Волинської області); «Козятинська газета» (м. Козятин Волинської області); «Костопільські вісті» (м. Костопіль Рівненської області); «Наше слово» (м. Береста Рівненської області); «Наші вісті» (м. Любомль Волинської області); «Нове українське слово» (м. Київ); «Переяславські вісті» (м. Переяслав Київської області); «Последние новости» (м. Київ); «Ружинський вісник» (м. Ружин Житомирської області); «Українець» (м. Павлоград Дніпропетровської області); «Українська думка» (м. Миколаїв); «Українське життя» (м. Бориспіль Київської області); «Український голос» (м. Луцьк); «Український хлібороб» (м. Київ); «Український хлібороб» (м. Рівне).

Кількість газет, що виходили на території РКУ в період від 1.09.1941 року до 10.11.1944 року і мали назву українською або російською мовами, Б. І. Черняков визначає числом 406 (тексти газет друкувалися як українською, російською, так і німецькою мовами) та 37 періодичних видань іноземними мовами (німецькою, румунською) і з назвами німецькою мовою і текстом газет українською мовою (Черняков 2003; Черняков 2015), дослідник Титаренко, на жаль, не уточнює загальну кількість аналізованих ним газет, що виходили на Донеччині (Титаренко 2002), але наш аналіз його автореферату свідчить про те, що число видань може визначатися більш як 120. За даними І. Мальчевського (Мальчевський 1985:291–295) під німецькою окупацією на території РКУ видавалося 102 газети. А. Жуковський й О. Субтельний подають інформацію про те, що на українських землях видано під фашистською окупацією близько 115 газет і журналів. Натомість І. Стафійчук (Стафійчук 1968: 26) стверджує, що «на Україні на кошти окупантів видано

біля 150 газет й інших періодичних видань переважною більшістю українською мовою» (Жуковський, Субтельний 1991: 123). На думку М. Ковалю, «до середини 1942 р. в РКУ видавалося 189 газет українською та 6 німецькою мовами загальним тиражем 957 тис. прим.» (Коваль 1977: 203). Хоча пізніше автор стверджує, що «до середини 1942 р. на території РКУ видавалися 160 газет українською і до 10 газет німецькою, румунською і угорською мовами. Їх загальний тираж перевищив 1 млн. прим.» (Коваль 1988: 57). Дослідники І. Івлєв і А. Юденков (Івлєв, Юденков 1985: 42) нарахували 260 газет, випущених на окупованій території Радянського Союзу. Автори вважають, що таких газет, було не менше 300.

Невелика кількість газет, що виходили на території РКУ, подана в архівних джерелах Рівненської області (*Die Presse im Reichskornmissariat Ukraine*), але не уточнена кількість таких видань аналізованого періоду.

Отже, підводячи підсумок аналізу різних даних, про які згадують різні дослідники, можемо констатувати, що на території РКУ у період від 1.09.1941 до 10.11.1944 видавалося від 34 газет до 300.

Третя дослідницька процедура вимагала від нас пошук у газетному відділі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського наявних в архіві газет зазначеного періоду. Оскільки ми досліджували лише період від 1.09.1941 до 17.07.1942, констатуємо про те, що нами виявлено лише 34 газети (а саме: 10 газет видавалися 1941 року і 24 газети – 1942 року).

Згідно з четвертою дослідницькою процедурою ми зробили копії тих світлин і підписів під ними, які були розміщені на шпальтах аналізованих газет. У ході дослідження ми піддали аналізу 81 підпис під 85 фотографіями, опублікованими в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна» й фінансувалися фашистським режимом.

Виконуючи п'яту дослідницьку процедуру, на базі контент-аналізу (за одиницею «тема»), ми виокремили критерії здійснення класифікації світлин на групи. Такими критеріями стали найменування гіпотетичних груп, до яких можна було б віднести подібні за темою аналізовані фотографії. Серед критеріїв-назв були такі передбачувані групи: «Групи людей», «Праця українців у німецьких селах», «Полонені», «Портрети», «Природа», «Військова техніка», «Групи людей», «Бій», «Німеччина», «Село», «Інші».

Під час виконання практичної частини нашого дослідження гіпотетичні критерії були нами переглянуті в бік їхньої трансформації й уніфікації. Критерії аналізу згаданих підписів спиралися на диференціацію самих зображень за тематикою й дозволили нам виокремити такі вісім тематичних груп і 24 тематичні підгрупи: 1) портрети (2 підгрупи: «Портретні фото однієї особи» й «Портретні фото двох і більше осіб»); 2) природа; 3) військова техніка та зброя; 4) групи людей (2 підгрупи: «Групи людей в мирних обставинах» і «Групи вояків на фронті»); 5) бій (3 підгрупи: «Бій на землі», «Бій на воді», «Бій у повітрі»); 6) Німеччина (9 підгруп: «Життя в Німеччині», «Мальовнича Німеччина», «Пам'ятники та будівлі», «Німеччина дбає про

своїх ранених вояків», «Праця німецьких людей», «Праця остарбайтерів (українських працівників у Німеччині)», «Життя робітників у Райху», «Подорож українців до Німеччини», «Відпочинок остарбайтерів (українських працівників у Німеччині)»; 7) село (2 підгрупи: «Праця на селі», «Розподіл землі в селі»); 8) інші (6 підгруп: «Нагородження переможців», «Полонені», «Міста і села», «Непереможна Німецька Армія», «Відзначення свят чи роковин трагедії», «Оборонні споруди»).

Згідно з шостою процедурою дослідження ми ідентифікували й описали конкретні психолінгвістичні інструменти (точніше – психолінгвістичні маркери, або ПЛМ, інформаційно-психологічного впливу, або ІПВ), що активно були використані авторами підписів під світлинами в газетах, що виходили на території РКУ в період із 1.09.1941 до 10.11.1944.

До цих психолінгвістичних інструментів-маркерів (ПЛМ) інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) слід віднести (далі, як ілюстрацію, подаємо лише декілька) такі:

– «головній квартирі Фірера фінляндський маршал барон фон Маннергайм»;

– «Непереможна Німецька Армія визволила Україну з неволі жидо-більшевизму. Наша вдячність – наша невтомна праця»;

– «величезну залю німецької механічної фабрики, де безупинно виробляють найсильніші в світі парові тяги. Здобуття від ворога нових територій збільшує продукцію цих велетнів»;

– «Німецька панцерна артилерія на становищі»;

– «Байреті»; «вагнерівські торжества»;

– «д-р Лей»; «бажання вояків»;

– «Гренадири СС окопуються. Галас бою сповнює цілий терен. Стрільна свищуть крізь повітря. Німецькі танки – далеко один від одного – ідуть даліше вперед»;

– «В багатьох німецьких парках відпочинку влаштовано мініатюрні залізниці, якими особливо захоплюються відвідувачі»;

– «У Берліні заводять нові типи трамвайних вагонів»;

– «Українські робітниці працюють в Німеччині в одному державному маєткові біля Берліна при копанні картоплі»;

– «Державна опера в Берліні»;

– «будинок Данцігського міського театру»;

– «націонал-соціалістичного уряду».

Установлено, що у 81 підпису під 85 фотографіями загальна кількість слів сягнула 1 846 (100%). Із загальної кількості слів ми виокремили 1091 слово, які склали 59,1% психолінгвістичних інструментів-маркерів інформаційно-психологічного впливу.

5. Висновки

За результатами дослідження були сформульовані такі висновки:

1) поставлена мета (ідентифікувати, описати й класифікувати психолінгвістичні інструменти ІІВ у підписах під фотографіями, які були розміщені в газетах, що виходили в період із 1 вересня 1941 до 10 листопада 1944 року на території Рейхскомісаріату «Україна» й фінансувалися фашистським режимом) була досягнута повною мірою;

2) були описані й класифіковані на 8 груп (та 23 підгрупи) психолінгвістичні інструменти інформаційно-психологічного впливу в згаданих газетах РКУ;

3) встановлено, що в газетах РКУ найчастотнішими є психолінгвістичні інструменти інформаційно-психологічного впливу, які відносяться до груп «Німеччина» (9 підгруп) і «Інші» (6 підгруп).

Перспективою подальшого дослідження вважаємо опис і класифікацію інструментів інформаційно-психологічного впливу, які застосовувалися в газетах СРСР, які підпільно виходили на території РКУ у період від 1 вересня 1941 року до 10 листопада 1944 року.

Подяки

Висловлюємо свою вдячність за терпіння й допомогу під час здійснення наукового пошуку й написання статті своїй дружині Ганні Холод – кандидату філологічних наук, доценту кафедри видавничої справи та мережевих видань Київського національного університету культури і мистецтв. Ми щиро вдячні працівникам газетного відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за дбайливе ставлення до архівування газетних видань і за готовність допомогти порадою під час аналізу раритетних видань. Без детальної і копіткої архівної роботи Бориса Чернякова – доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка неможливе було б наше дослідження. Ми вдячні Борисові Івановичу, на жаль, нині покійному, за титанічну бібліографічну працю.

Література

References

1. Воропаев С. Энциклопедия Третьего рейха [Текст] / С. Воропаев. – М.: Локид-Миф, 1996.
Voropayev, S. (1996). *Entsiklopediya Tret'yego Reykha [The Encyclopedia of the Third Reich]*. Moscow: Lokid–Mif, 1996.
2. Горевалов С. І. Фотокореспонденти й документальна фотографія періоду Другої світової війни (до 70-річчя Великої Перемоги) / С. І. Горевалов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 54. – С. 192–195.
Gorevalov, S. (2014). *Fotokorespondenty i Dokumental'na Fotografiya Periodu Drugoyi Svítovoyi Vínny (Do 70–Ríchyha Velikoyi Peremogi)* [Photocorrespondents and Documentary Photograph During World War II]. *Naukovi Zapyski Institutu Zhurnalistyky*, 54, 192–195.
3. Горевалов С. І. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації: єдність слова і зображення: навч. посіб. / С. І. Горевалов, Н. І. Зикун, С. А. Стародуб. – К.: КиМУ, 2010.

- Gorevalov, S., N. Zikun, S. Starodub. (2010). *Fotozhurnalístika v Systemí Zasobiv Masovoyi Komunikatsiyi: Yednist' Slova í Zobrazhennya [Photo Journalism in the System of Mass Communication: The Unity of Word and Image]*. Kyiv: KiMU.
4. Двірна К. П., Левченко Ю. І. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики / К. П. Двірна, Ю. І. Левченко // *Грані*. – № 3(107). – Березень 2014. – С. 106–114.
Dvirna, K., Levchenko, Yu. (2014). Reykhskomisariaty "Ukraina" ta "Ostland" v Períod Nímets'koyi Okupatsiyi: Osoblyvosti Teritorial'no-upravlins'koyi Systemy ta Polityky [Reichskomissariats "Ukraine" and "Ostland" During German Occupation: The Specific of Administrative Government and Politics]. *Grani*, 3(107), 106–114.
 5. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Л.: Вид-во НТШ, 1991. – С. 123.
Zhukovs'kyi, A., Subtel'nyi, O. (1991). *Narys Istoriyi Ukrayiny [An Outline of History of Ukraine]*. Lviv: NTS Publishers.
 6. Залесский К. А. Кто был в Третьем Рейхе. Библиографический, энциклопедический словарь [Текст] / К.А. Залесский. – М.: Астрель, 2003. – 942 с.
Zallesskiy, K. A. (2003). *Kto Byl v Tret'yem Reykhe. Bibliograficheskiy, entsiklopedicheskiy slovar' [Who Was in the Third Reich]*. Moscow: Astrel.
 7. Івлєв І. О., Юденков А. Ф. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.) // *Український історичний журнал*. – 1985. – № 6. – С. 42.
Ivlev, I., Yudenkov, A. (1985). Kontrpropaganda Pidpíl'nykiv í Partyzaniv na Okupovaníy Radyans'kíy Terytoríyi (1941–1944 rr.) [Counterpropaganda of the Underground Activists and Partisans on the Occupied Soviet Territory] *Ukrayinskyi Istorychiy Zhurnal*, 6, 42.
 8. Коваль М. В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К.: Наук, думка, 1977. – С. 203.
Koval, M. (1977). *Obshchestvenno-politicheskaya Zhizn' Trudyashchikhsya Ukrainskoy SSR v Period Velikoy Otechestvennoy Voyny [The Social and Political Life of Workers of the Ukrainian SSR During the Great Patriotic War]*. Kyiv: Naukova Dumka.
 9. Коваль М. В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941-1944) // *Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. науч. тр.* – К.: Наук, думка, 1988. – С. 157.
Koval, M. (1988). Fashistskaya Politika Dukhovnogo, Moral'no-politicheskogo Podavleniya Naseleniya Ukrainy i Yeyo Krakh (1941–1944). [The Fascist Policy of Spiritual, Moral and Political Oppression of Ukrainian Citizens and Its Collapse]. In: *Obshchestvenno-politicheskaya zhizn' trudyashchikhsya Ukrainy v gody Velikoy Otechestvennoy voyny*, Kyiv: Naukova Dumka.
 10. Літвінюк О. В. Періодична преса як інформативне джерело з історії повсякденного життя населення Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни / О. В. Літвінюк // *Історичні і політологічні дослідження*. – № 3(53). – 2013. – С. 77–86.
Lítvínjuk, O. (2013). Períodichna Presa yak Informativne Dzherelo z Istoriyi Povsyakdennoho Zhyttya Naselennya Donbasu v Roky Velikoíyi Vitchiznyanoi Viyny [Periodical Press as an Information Source from the History of Everyday Life of the Donbas Inhabitants During the Great Patriotic War]. *Istorychni í Politolohichni Doslidzhennya*, 3(53), 77–86.
 11. Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією // *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: Зб. статей, спогадів і документів*. – Торонто; Нью-Йорк: Новий шлях, 1985. – С. 291–295.

- Malchevskiy, I. (1985). Ukraïnska Presa píd Nímets'koyu Okupatsíeyu [The Ukrainian Press Under German Occupation]. *Na Zov Kyieva: Ukrayinskyi Natsionalizm u Dryhiy Svitiviy Viyni*, 291–295.
12. Мюллер. Н. Вермахт и оккупация [Текст] / Н. Мюллер. – М.: Вече, 2010.
Mueller, N. (2010). *Vermakht i okkupatsiya [Vermacht and Occupation]*. Moscow: Veche.
13. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.) [Текст] / Ред. С. Бубеншиков. – М.: Политиздат, 1965.
Nemetsko-fashistskiy Okkupatsionnyy Rezhim (1941–1944 gg.) [German Fascist Occupation Regime (1941-1944)]. (1965). S. Bubenshikov, Ed. Moscow: Politizdat.
14. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів [Текст] / Ред. П. М. Костриби та ін. – К.: Державне видавництво політичної літератури, 1963.
Nímets'ko-fashists'kiy okupatsiyniy Rezhym na Ukrayini. [German Fascist Occupation Regime in Ukraine] (1963). P. M. Kostribi, Ed., Kyiv: Derzhavne Vydavnytstvo Politychnoyi Literatury.
15. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.) [Текст] / Сост. Г. Ф. Заставенко. – М.: Экономика, 1985.
Prestupnyye tseli – prestupnyye sredstva: Dokumenty ob okkupatsionnoy politike fashistskoy Germanii na territorii SSSR (1941–1944 gg.) [Criminal Goals – Criminal Means]. (1985). G. F. Zastavenko, Ed. Moscow: Ekonomika.
16. Стафийчук И. П. Комсомол Украины в партизанском движении 1941–1944 гг.: (Полит, работа среди населения оккупированных районов). – М.: Мысль, 1968. – С. 26.
Stafiychuk, I. P. (1968). *Komsomol Ukrainy v Partizanskom Dvizhenii 1941–1944 gg. : (Politrabota sredi naseleniya okkupirovannykh rayonov)*, [The Komsomol of Ukraine in the Partisan Movement 1941 – 1945]. Moscow: Mysl.
17. Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): дис. ... к. і. н.: 07.00.06. / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – С. 45–46.
Titarenko, D. (2002). *Presa Skhidnoyi Ukrayiny Periodu Nímets'ko-fashists'koyi Okupatsiyi yak Istorychne Dzherelo (1941–1943 rr.) [The Press of Eastern Ukraine During German fascist Occupation as a Historical Source]*. Ph.D. dissertation. Donetsk: Donetsk National University.
18. Толанд Дж. Адольф Гитлер / Дж. Толанд. – Том 1. – М.–Мн.–Калининград: Интердайджест, 1993.
Toland, G. (1993). *Adolf Hitler. Vol. 1*. Moscow; Minsk; Kaliningrad: Inter-Digest.
19. Толанд Дж. Адольф Гитлер / Дж. Толанд. — Том 2. — М.–Мн.–Калининград: Интердайджест, 1993.
Toland, G. (1993). *Adolf Hitler. Vol. 2*. Moscow; Minsk; Kaliningrad: Inter-Digest.
20. Холод О. М. Преса Рейхскомісаріату «Україна» і сучасні медіа: монографія / О. М. Холод. – К.: КНУКіМ, 2016.
Kholod, O. (2016). *Presa Reykhskomissariatu "Ukrayina" i Suchasni Media [The Ukraine Reichskommissariat Press and Modern Media]*. Kyiv: Kyiv National University of Culture and Art.
21. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України / Б. І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики [Електронне видання]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>.
Chernyakov, B. *Periodychna Presa na Okupovaniy Terytoriyi Ukrayiny [The Periodical Press on the Occupied Territory]*. *Naukovi Zapyski Institutu*

- Zhurnalistyky*. Retrieved from: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>.
22. Черняков Б. І. Окупаційна преса Рейхскомісаріату Україна / Б. І. Черняков // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Л., 2003. — С. 152–159.
Chernyakov, B. (2003). Okupatsiyna Presa Reichskomisariatu Ukrayiny [The Ukraine Reichskommissariat Press During the Occupation Period]. *Bulletin of the Research Center for Periodicals of Lviv vasyly Stefanyk National Library*, 152–159.
23. Шаповал Ю. Г. Изображение и слово в журналистике / Ю. Г. Шаповал. — Львов : Вища школа, 1985.
Shapoval, Yu. (1985). *Izobrazheniye i Slovo v Zhurnalistike* [The Image and Word in Journalism]. Lviv: Vyshcha Shkola.
24. Die Presse im Reichskommissariat Ukraine. The State Archive of Rivne Oblast. F. P-22, on. 1 page. 149. 21–27.